

ENKELE BESCHOUWINGEN OVER PORNOGRAFIE^o

Luk Gijs*

Aansluitend bij de vaststelling dat de meeste vrouwen en mannen seksueel fantaseren, wordt in dit artikel de vraag gesteld of porno, dat is seksueel expliciet materiaal, een punt van zorg behoeft te zijn. Aan de hand van de drie invloedrijkste theoretische zienswijzen op porno worden de empirisch gevonden effecten van pornografie besproken. Na enkele evaluatieve kanttekeningen bij de merites van deze theorieën, luidt de conclusie dat gewelddadige porno zorgelijk is. Censuur wordt afgewezen als remedie. Een opvoedkundige aanpak daarentegen wordt aanbevolen om negatieve effecten van gewelddadige porno tegen te gaan.

De meeste mensen fantaseren seksueel, zowel vrouwen als mannen (Leitenberg & Henning, 1995). De gemiddelde frequentie is 7.2 keer per dag voor mannen en 4.5 maal per dag voor vrouwen. Dit verschil is geassocieerd met het onderzoeksgegeven dat niet bij het vrijen met een partner, maar bij masturbatie en niet seksuele activiteiten mannen meer seksuele fantasieën rapporteren dan vrouwen. De inhoud van de seksuele fantasieën is niet erg verschillend tussen mannen en vrouwen. De meest voorkomende thema's zijn: consensuele seks; scènes over (seksuele) macht en onweerstaanbare aantrekkelijkheid; scènes over variatie en verboden seks, en onderschikking versus bovenschikking, waarbij fysiek geweld of sadomasochisme een rol spelen. Gender verschillen zijn er wel met betrekking tot de rollen van mannen en vrouwen in hun seksuele fantasieën.

Mannen fantaseren meer dan vrouwen dat ze actief en dominant zijn. Ze zijn meer gericht op engseksuele gedragingen, op naakte lichamen en op klaarkomen. Verder fantaseren mannen vaker over meerdere partners en groepsseks. Vrouwen fantaseren zichzelf als passiever en ondergeschikter, ze zijn meer gericht op de emotionele context, en meer gericht op wat mannen met hun lichamen doen dan omgekeerd. Ook adolescenten hebben seksuele fantasieën, en hoewel de meeste mensen zich hun eerste seksuele fantasieën herinneren in de periode 11 tot 13 jaar, wordt niet uitgesloten dat kinderen seksuele fantasieën hebben. Over dat laatste zijn echter nagenoeg geen onderzoeksgegevens beschikbaar (Leitenberg & Henning, 1995). Helaas! Kortom, seksuele fantasieën zijn zeer gewoon, in de zin dat ze frequent voorkomen bij de meeste mensen. Bovendien worden ze door de meeste mensen als aangenaam ervaren, en is een hogere seksuele fantasiefrequentie geassocieerd met een subjectief hoger gewaardeerde seksuele beleving (zie Leitenberg & Henning, 1995).

Ligt de conclusie dan niet voor de hand, dat pornografie, dat is seksueel expliciet materiaal dat niet in ons hoofd maar extern gerepresenteerd wordt, geen kwestie van zorg behoort te zijn? Immers seksueel expliciete beelden en verhaaltjes bezoeken regelmatig ons hoofd en worden er met aangenaam gevoel te gast gevraagd.

* Drs L. Gijs, psycholoog, universitair docent bij de Vakgroep Klinische Psychologie en Gezondheidspsychologie, Universiteit Utrecht, Postbus 80.140, 3508 TC Utrecht.
o Geaccepteerd voor publicatie 6 maart 1996.

Met het Tijdschrift voor Seksuologie als graadmeter voor de hoofdstroom van de Nederlandse seksuologie lijkt pornografie inderdaad geen zaak van belang te zijn: in de 20-jarige geschiedenis van het Tijdschrift is nagenoeg geen artikel als dusdanig aan pornografie gewijd geweest (Cfr. de Thematische Index in dit nummer). Dat lijkt in lijn met de stelling dat porno als hulpje van onze seksuele fantasieën geen zorgenkind behoeft te zijn. Meer zelfs, onze analogie vooralsnog doortrekkend, zou dan een plezierige, frequente en weldoende seksuele ervaring niet ruim baan bieden voor pornografie? En aangezien jong en oud seksueel fantaseren, zou pornografie dan niet voor jong en oud beschikbaar dienen te zijn?

De conclusie dat pornografie geen belangrijk (Nederlands) seksuologisch thema (meer) is, lijkt niet gedeeld te worden door de publieke opinie. Sinds vele decaden woeden regelmatig hevige politieke debatten over aard, invloed en toelaatbaarheid van pornografie (zie bijv. Dorrestein, 1980; Commission on Obscenity and Pornography, 1970; Jansz & Soetenhorst-de Savornin Lohman, 1986; Montgomery Hyde, 1964; Schuijjer, 1995; Smit-Karsten, 1983; Straver, 1980; United States, 1986). In Nederland is het meest recente voorbeeld: kinder-pornografie. Daarover besliste de Nederlandse wetgever met de herformulering van artikel 240b van het Wetboek van Strafrecht per 1 februari 1996 dat: " 1. Met gevangenisstraf van ten hoogste vier jaren of geldboete van de vijfde categorie wordt gestraft degene die een afbeelding- of een gegevensdrager, bevattende een afbeelding van een seksuele gedraging, waarbij iemand die kennelijk de leeftijd van zestien jaar nog niet heeft bereikt, is betrokken, verspreidt, openlijk tentoonstelt, vervaardigt, invoert, doorvoert, of in voorraad heeft. 2. Niet strafbaar is degene, die een dergelijke afbeelding in voorraad heeft waarvan vaststaat dat hij deze voor een wetenschappelijk, educatief of therapeutisch doel gebruikt. 3. Met gevangenisstraf van ten hoogste zes jaren of geldboete van de vijfde categorie wordt gestraft diegene die van het plegen van een van de misdrijven, omschreven in het eerste lid, een beroep of een gewoonte maakt". De artikelen 240, 'Verspreiding van pornografische geschriften e.d.' en 240b, 'Schadelijke vertoningen', van het Wetboek van Strafrecht werden niet gewijzigd.

Een interessante vraag bij dit alles is: vanwaar dat verschil tussen geen (Nederlandse) seksuologische aandacht voor pornografie en het frequente ideologische debat. Mijn hypothese hieromtrent is de volgende. Onze seksuele fantasieën zijn privé-domein. Zwijgen over onze seksuele fantasieën, zoals de meeste van ons doen (Leitenberg & Henning, 1995), confirmeert zich dan ook aan de heersende orde, en haar beeld van seksualiteit; maar met behoud van de positieve illusie van een eigen psychologische wereld, waarin het fantaserende individu de baas is. Porno, echter, tart dit alles en is mede daarom een ideologisch aandachtspunt, dat wil zeggen een maatschappelijk politieke strijdplaats over hoe de wereld er seksueel mag en moet uitzien.

Vanzelfsprekend is de seksuologie ook een participant in het debat over de maatschappelijke status van pornografie. Haar visie staat centraal in dit artikel: meer bepaald is er eerst aandacht voor de theoretische verklaringen van de empirisch gevonden effecten van pornografie; vervolgens worden deze seksuologische produkten geëvalueerd; waarna afgesloten wordt met enkele suggesties voor toekomstig werk. Alvorens theoretische zienswijzen te bespreken, is een laatste inleidende nuancering op haar plaats. Hoewel één en ander niet overdreven moet worden, is het *mijn vermoeden* dat de seksuologische consensus in Nederland is, dat pornografie of seksueel expliciet materiaal, geen punt van zorg is of behoeft te zijn; met uitzondering van kinderpornografie, waartegen de wetgever terecht stappen ondernomen heeft (zie echter Schuijjer, 1995; Wafelbakker, 1995a, voor kritische kanttekeningen).

In tegenstelling daarmee lijkt de internationale - lees: de Amerikaanse seksuologie, waarop

dit artikel vooral gebaseerd is - heel wat meer verdeeld over pornografie (voor overzichten: Donnerstein, Linz & Pernod, 1987; Linz & Malamuth, 1993; Malamuth & Donnerstein, 1984; Pollard, 1995; Zillmann & Bryant, 1989). Gelet op de zonet verwoordde hypothese, dat pornografie een symbool is van de maatschappelijke strijd over de vormgeving aan seksualiteit, is dat niet zo verbazingwekkend. De Amerikaanse samenleving lijkt immers sterker gepolariseerd te zijn dan de Nederlandse rond vragen als: wat is goede seks, wie mag er (wanneer) van genieten, hoe omvangrijk en belangrijk is (het voorkomen van) seksueel geweld en misbruik, en wat is gelijkwaardigheid tussen de seksen (zie bijv. Laumann, Gagnon, Michael & Michaels 1994; MacKinnon, 1994; Money, 1988; Roiphe, 1993). Een alternatieve hypothese is vanzelfsprekend dat Nederlandse seksuologen enkel meer zwijgen over hun verschillen.

Theoretische zienswijzen en empirische resultaten

Wat zijn de belangrijkste theoretische zienswijzen op pornografie en welke onderzoeksresultaten hebben zij voortgebracht? In een verhelderende analyse maakten Linz en Malamuth (1993) recentelijk een onderscheid tussen drie paradigma's waarmee de effecten van pornografie tot nog toe bekeken zijn: het 'conservatief-moralistische', het 'humanistische' en het 'feministische' perspectief. Het favoriete woordgebruik van deze perspectieven is respectievelijk obsceniteit, pornografie en erotica. Over deze paradigma's bemerken Linz en Malamuth (1993) zeer terecht dat ze drie opvattingen over de werkelijkheid zijn, die enerzijds predikties omvatten over de effecten van pornografie, anderzijds een prescriptieve dimensie inhouden over hoe de samenleving idealiter behoort om te gaan met deze veronderstelde effecten. Meer bepaald zijn er twee dimensies waarop deze theoretische perspectieven verschillend gesitueerd kunnen worden. Vooreerst de mate waarin een theoretisch perspectief het recht van een individu tot ontplooiing belangrijk acht, dan wel dat het belangrijk is de sociale orde en gemeenschap in stand te houden. Ten tweede, de mate waarin men de waarheid relatief dan wel absoluut acht, dat wil zeggen de mate waarin men gedragsregels permanent en universeel acht, dan wel dat ze worden gezien als de uitkomsten van onderhandelingen tussen (groepen) socii.

Het conservatief-moralistische perspectief

Dit perspectief, in het Westen veelal geïnspireerd door de christelijke godsdienst, heeft een absolute waarheidsopvatting, namelijk God gegeven. Met bijgevolg ook onveranderlijke eeuwig vastliggende waarden. Bovendien wordt de representatie van die waarden geacht in handen te zijn van gezagsdragers die rechtstreeks uitverkoren zijn door God, zodat een nadrukkelijke top down werkwijze wordt gevolgd (zie bijv. Paulus VI, 1968). Seksuele uitbeeldingen tasten deze waarden aan en moeten bijgevolg voorkomen of bestreden worden. Anders gezegd, de uitgangsverwachting is dat pornografie moreel en gedragsmatig het 'goede' seksuele beeld van mensen zal (dreigen te) besmetten, aan te tasten en te veranderen. Dat een dergelijk risico wel degelijk aanwezig is, is het gevolg van de zwakte van de mens na de zondeval. Hoewel Linz en Malamuth (1993) hierover niets opmerken, zijn mijns inziens ook autoritaire samenlevingen binnen dit perspectief te plaatsen. Binnen dit perspectief zal een wetenschappelijke studie van pornografie niet gemakkelijk tot stand komen, vermits elk wetenschappelijk onderzoek intrinsiek het risico met zich meebrengt dat de eigen hypothesen niet

bevestigd worden. En voor dit perspectief zijn deze hypothesen dat pornografie leidt tot seksuele opwindning, die huwelijks- en partnerrelaties aantast en leidt tot een negatieve waardering van 'gewone' vrouwen.

Het onderzoeksprogramma van de sociaal-psycholoog Zillmann en collega's is het meest congruent met een conservatief-moralistische benadering (voor overzichten: Zillmann, 1989; Zillmann & Bryant, 1984; Zillmann & Weaver, 1989). Het basisparadigma van dit programma loopt als volgt: gedurende een aantal weken (bijvoorbeeld 6) kijkt een groep een bepaalde tijd (bijvoorbeeld 1 uur) naar pornografie, en een andere groep niet. Na deze blootstelling volgen gedurende meerdere weken effectmetingen.

Wat zijn de resultaten? Allereerst dat pornografie, mits met voldoende aandacht bekeken, beluisterd of belesen, seksuele opwindning (sterk) faciliteert. - Dit is een bevinding die trouwens in zeer veel porno-onderzoek en onderzoek naar de determinanten van seksuele opwindning gevonden wordt; en waarop het gebruik van Audio of Visueel Erotische Stimulering in de diagnostiek van seksuele problemen mede gebaseerd is (bijv. Byrne & Kelly, 1984; Howes, 1995; Janssen, 1995; Laan, 1994). - Maar seksuele opwindning is niet het enige resultaat van Zillmann's onderzoeksprogramma. De intrigerende vaststelling dat blootstelling van kwaad gemaakte personen aan niet-agressieve pornografie soms wel en soms niet leidt tot agressie, verklaart Zillmann binnen zijn welbekende excitatie-transfer paradigma als volgt: de emotioneel niet specifieke rest-opwindning ten gevolge van een negatieve emotie (bijv. kwaadheid), zal verhoogd worden door blootstelling aan seksueel expliciet materiaal. Wanneer de hedonistische waarde van dit materiaal aversief genoeg is, zal de betreffende persoon (meer) agressief reageren. Bij een positieve waardering zal daarentegen minder agressief gedrag optreden. Anders geformuleerd: wie porno voldoende verderfelijk vindt, zal desalniettemin ook meer opgewonden worden door porno, waardoor negatieve emoties versterkt worden, en agressief gedrag gefaciliteerd wordt. Bovendien treedt bij langdurige blootstelling aan niet-gewelddadige pornografie habituatie op: hetzelfde pornografische materiaal wordt bij voldoende herhaling steeds minder opwindend en steeds saaier. - Men kan zich afvragen of de reductie van het seksuele verlangen naar en seksueel gedrag met dezelfde partner in langdurige relaties (zie bijv. Sprecher & McKinney, 1993) niet aan dezelfde dynamiek onderhevig is? - Wanneer, zoals Zillmann en Bryant (1984) doen, aangenomen wordt dat opwindning als prettiger ervaren wordt dan geen opwindning, is een voor de hand liggende vraag: leidt langdurige consumptie van soortgelijke niet-gewelddadige porno tot een toename van de waardering voor en de opwindbaarheid door atypische of deviante pornografie, zoals bijvoorbeeld sadomasochistische seks? Volgens Zillmann en collega's blijkt dat experimenteel inderdaad het geval te zijn (Zillmann & Bryant, 1982). De toepassing van dit perspectief op langdurige partnerrelaties laat zich raden (vgl. het Coolidge-effect). Wil je een optimale seksuele interesse behouden in je relatie of huwelijkspartner, stel je dan zo min mogelijk bloot aan ander aantrekkelijk seksueel expliciet materiaal. Immers, blootstelling zal leiden tot aangename gevoelens en de vaststelling dat de partner het aflegt tegen porno: zowel in termen van seksuele opwindbaarheid, als in termen van mooiheid (Zillmann & Bryant, 1988a). Bemerken we daarbij dat, op zijn minst voor de meesten van ons, porno makkelijker dan een partner in te ruilen is voor nieuw expliciet seksueel materiaal om habituatie tegen te gaan. Bovendien leidt langdurige blootstelling aan pornografie tot een toegenomen acceptatie van premaritale en extramaritale seks, tot een vermindering van het belangrijk vinden van het huwelijk en een verminderde kinderwens (Zillmann & Bryant, 1988b). Tenslotte dient vermeld dat Zillmann en Bryant (1982) experimenteel vonden dat langdurige blootstelling aan niet-gewelddadige porno leidde tot meer begrip voor

en een zachtere strafmaat voor verkrachters.

Kortom, daling van de seksuele opwindbaarheidswaarde van de partner, meer waardering voor seks met (anonieme) anderen, en meer begrip voor seksueel geweld, lijken het resultaat te zijn van langdurige pornoconsumptie. Kan het nog verbazen dat Zillmann konkludeerde dat pornografie consumptie zorgwekkend is?

Het humanistische perspectief

In vergelijking met het conservatief-moralistisch perspectief heeft de humanistische benadering een heel ander wereld- en mensbeeld. Het individu wordt hier opgevat als een zelfstandig en rationeel wezen, dat niet afhankelijk is van voorlichting en behoeding door 'uitverkoren' autoriteits- of voorhoede figuren. Verder wordt de waarheid niet geconceptualiseerd als een eeuwig en onveranderlijk gegeven, maar als een produkt, een uitkomst van menselijke arbeid. Daarom is het een intrinsiek recht van mensen om 'vrijheid van spreken' te hebben, omdat slechts dan de waarheid als een 'evolving phenomenon' haar kans krijgt. Pornografie is bijgevolg een principieel goed, omdat het mensen, die intrinsiek seksuele wezens zijn, mogelijk maakt door middel van een vrije markt of een geschakeerd aanbod hun volledig seksueel potentieel te ontwikkelen. Bovendien zullen mensen als intrinsiek rationele wezens verantwoord omspringen met het aangeboden pornografische materiaal. Dit recht op een vrij aanbod, kan slechts beperkt worden voor die pornografie die schade aan anderen toebrengt.

De invloedrijkste vertegenwoordigers van dit perspectief zijn de sociaal psychologen Donnerstein en Linz (bijvoorbeeld: Donnerstein, 1984; Donnerstein, Linz, & Pernod, 1987; Linz, Wilson & Donnerstein, 1992). Ook hier is het basisparadigma het wel aanbieden van pornografie, al dan niet gewelddadig, aan één groep en het niet aanbieden aan een andere groep, om vervolgens effectmetingen te doen. In de meeste vroege studies betrof het trouwens éénmalige of beperkte blootstellingen.

Wat zijn de belangrijkste onderzoeksresultaten? (zie voor overzichten: Donnerstein, e.a., 1987; Davis & Bauserman, 1993). Net zoals de Commission on Obscenity and Pornography reeds in 1970 vond, blijkt uit later empirisch onderzoek wederom en veelvuldig, dat niet-gewelddadige porno niet leidt tot meer agressief gedrag. Bovendien leren heel wat mensen nieuwe seksuele mogelijkheden van niet gewelddadige porno: dat geldt zowel voor mensen in seksuologische training, als voor mensen in seksuologische hulpverlening, en voor seksuele partners (Kelley, Dawson & Musialowski, 1989).

Over het gewicht van de effecten van gewelddadige pornografie is minder consensus binnen dit perspectief. Twee visies kunnen onderscheiden worden. Sommigen menen dat blootstelling aan gewelddadige porno rechtstreeks leidt tot (meer) seksueel geweld en tot (meer) negatieve attitudes en bejegening van vrouwen (bijv. Donnerstein, Linz & Pernod, 1987; Harris, 1994). Zulk direct negatief effect wordt nog versterkt als het seksuele pornogeweld psychologisch gelegitimeerd wordt door interactionele variabelen, zoals bijvoorbeeld een vrouw in een pornofilm die seksueel geweld leuk lijkt te vinden, of door vrouw-vijandige gender scripts van mannen (bijv. Malamuth, 1984). Een uitstekende illustratie biedt een vroeg veld-experiment van Malamuth en Check (1981). Studenten zagen, let wel in een 'gewone' cinema, ofwel een speelfilm die positieve gevolgen representeerde voor seksueel geweld, dan wel een neutrale film. Blootstelling aan de positieve gevolgen voor seksueel geweld film leidde tot een verhoogde acceptatie van interpersoonlijk geweld jegens vrouwen en een verhoogde acceptatie van verkrachtingsmythen. Anderen denken daarentegen dat gewelddadige porno,

significant marginale effecten niet te na gesproken, slechts leidt tot negatieve effecten bij mannen die reeds gepredisponeerd zijn tot seksueel gewelddadig gedrag (bijv. Davis & Bauserman, 1993), of als de situatie waarin zij zich bevinden geen andere gedragsopties toelaat dan agressie (bijv. Fisher & Barak, 1989). Niet onvermeld wil ik hier laten een experiment van Fisher en Grenier (1994). Ingebed in een experiment naar geheugen en leren keken mannen, die verbaal of door middel van een elektrische schok geprovoceerd waren door een vrouw, naar een seksueel gewelddadige film met positieve gevolgen (5 minuten lang). In deze film wordt een vrouw door een man gemolesteerd en gedwongen tot fellatio en coïtus. Aan het eind van de film geeft de vrouw haar verzet op en lijkt ze een vrijwillige partner. Na de film hadden de mannen de keuze uit drie gedragsopties om een vrouw feedback te geven over haar leerprestaties op een geheugentaak: 1. verbale feedback; 2. het toedienen van een elektrische schok en 3. het beëindigen van de taaksituatie. 86% koos voor alternatief 1 of 3. Kortom, niet de aard van het pornografische materiaal is bepalend voor de effecten van pornografie, maar wel het er al dan niet mee kunnen omgaan door de kijker. De beste preventie, zowel in maatschappelijke als in psychologische zin, is dan ook niet het nemen van (meer) juridische verbodsmaatregelen, maar mensen psychologisch te leren kijken, als ze willen kijken, op een wijze manier (Zie Linz, Wilson & Donnerstein, 1992, voor een uitstekend overzicht; vgl. Fisher & Barak, 1989).

Het feministische perspectief

Het feministische perspectief heeft noch een inhoudelijk voorgegeven waarheid(sidee), noch een apriori goed en rationalistisch mensbeeld als richtsnoer. Aannemende dat mensen het goede of het slechte kunnen verkiezen, en dat samenlevingen het ene meer of minder trachten te realiseren, staat centraal de vraag wie in een samenleving de macht heeft om 'de waarheid' en de erbij passende waarden en gedragsnormen te dicteren. Vanuit de rechtvaardigheidsprincipes van 'gelijke rechten en plichten voor éénieder' en 'het welzijn van de gemeenschap heeft minstens evenveel rechten als het individuele welzijn', wordt onrechtvaardige machtsverdeling in een samenleving een moreel verwerpelijke zaak gevonden. Doelstelling is dus niet het behouden van een 'natuurlijk' gegeven orde, maar het bewerkstelligen van een om het even welke pluralistische sociale orde die aan de hierboven genoemde principes voldoet (vgl. Van Mens-Verhulst, 1996).

Met belangrijke vertegenwoordigsters als Cowan (bijv. Cowan & Dunn, 1994), MacKinnon (bijv. 1994) en Russell (bijv. 1988), leidt ook deze zienswijze tot een heldere mening over pornografie (voor een overzicht: Itzin, 1992a). Omdat pornografie in onze seksistische en machtsongelijke samenleving door mannen voor mannen gemaakt wordt, zullen en worden vrouwen voorgesteld als (willoze) seksobjecten en hoeren, die slechts tweederangsburgers zijn. Porno is dus een representant van deze sociale orde, en zal bovendien door een ontwikkelingspsychologisch effect leiden tot meer discriminatie van en geweld tegen vrouwen. MacKinnon (bijv. 1994) ziet deze maatschappelijke onderdrukking als van een dusdanige, bijna ontologische orde, dat iedere seksuele ervaring van een vrouw 'verdacht' wordt: dat wil zeggen door subjectief seksueel plezier te beleven, miskent een vrouw haar maatschappelijke onderdrukking (vgl. Tiefer, 1994). Of in MacKinnon's eigen woorden: "So long as sexual inequality remains unequal and sexual, attempts to value sexuality as women's, possessive as if women possess it, will remain part of limiting women to it, to what women are now being defined as being" (MacKinnon, 1994, p. 277). Genuanceerder, althans mijns inziens, redeneert

de sociologe Russell. Zij theoretiseert dat pornografie sommige mannen predisponeert tot het verlangen vrouwen te willen verkrachten, of het intensifieert deze dispositie, indien ze al aanwezig is. Pornografie ondergraaft bovendien de interne inhibities van een man en de sociale inhibities tegen het in de praktijk brengen van een verkrachtungsverlangen.

Een aparte feministische empirische onderzoekslijn naar de effecten van pornografie is minder sterk tot ontwikkeling gekomen dan binnen de twee andere visies. Meestal wordt hun onderzoeksmateriaal, en daar is niets op tegen, gebruikt voor de empirische ondersteuning van de visie dat pornografie negatieve effecten heeft (bijv. Itzin, 1992a; MacKinnon, 1994; Russell, 1988). De meeste invloed is ongetwijfeld uitgegaan van Malamuth's onderzoeksprogramma (bijv. Malamuth, 1984; vgl. Linz & Malamuth, 1993). Een prototypisch experiment is het volgende. Mannen, die hoog respectievelijk laag scoorden op 'rape proclivity', beluisterden audiotapes van een seksuele interactie tussen een man en een vrouw. De inhoud van de tapes varieerde systematisch als volgt: instemming versus geen instemming, pijn versus geen pijn, seksuele opwinding versus walging bij de vrouw. De resultaten waren als volgt. Bij walging van de vrouw reageerden beide groepen met minder opwinding in de niet-instemmende conditie dan in de instemmende conditie. Echter, wanneer de vrouw seksuele opwinding vertoonde reageerden mannen met een lage 'rape proclivity' even sterk op de instemmende als op de niet-instemmende conditie. Mannen met een hoge 'rape proclivity' vertoonden echter significant meer opwinding als de vrouw seksuele opwinding vertoonde (Malamuth & Check, 1983). Interessant feministisch onderzoek is het werk van Cowan en collega's (bijv. Cowan & Dunn, 1994) naar het onderscheid tussen porno en erotica. Russell (1988) definieerde beide vormen respectievelijk als volgt: "sexually explicit material that represents or describes degrading or abusive sexual behavior so as to endorse and/or recommend the behavior as described"; en "sexual representations that are premised on equality". (Merk op dat haar taalgebruik verschilt van de terminologie, die gebruikt wordt in dit artikel). Een onderscheid dat lange tijd operationeel onuitgewerkt bleef. En precies dat hiaat hebben Cowan en Dunn (1994) ingevuld. Zij toonden niet alleen aan dat vrouwen en mannen een aantal dimensies van videopornografie onderscheiden, met name objectificatie, dominantie, penisverheerlijking, ondergeschiktheid, status reductie, status ongelijkheid, beschikbaarheid, niet wederkerigheid en seksuele explicietheid. Maar ook dat vrouwen objectificatie, dominantie en penisverheerlijking het meest en nagenoeg evenveel vernederend voor vrouwen vonden. Hoewel mannen penisverheerlijking ook rangschikten als derde hoogste vernederaar voor vrouwen, vonden ze penisverheerlijking veel en veel minder vernederend dan vrouwen. In het algemeen vonden de mannen de verschillende thema's minder vernederend dan de vrouwen en meer opwindend. Vrouwen en mannen vonden de video's overigens laag tot matig seksueel opwindend.

De effecten van pornografie: enkele kanttekeningen

De besproken onderzoeksresultaten lijken onvermijdelijk te leiden tot de verwarrende conclusie dat elke zienswijze gelijk en ongelijk heeft (vgl. Linz & Malamuth, 1993). Is er dan geen enkele consensus (mogelijk) over de effecten van pornografie of seksueel expliciet materiaal? Velen zullen zich kunnen vinden in de visie dat seksueel gewelddadige porno kan leiden tot meer negatieve attitudes ten opzichte van vrouwen en kan bijdragen tot meer seksueel geweld. Over wanneer 'kan' vervangen mag worden door 'leidt tot' lopen de meningen uiteen. Sommigen menen dat gewelddadige porno als dusdanig leidt tot negatieve effecten (bijv. Donnerstein,

Linz & Penrod, 1987; Harris, 1994; Linz, Wilson & Donnerstein, 1992; Russell, 1988). Anderen menen dat de directe effecten van gewelddadige porno slechts marginaal zijn, en vooral gemedieerd worden door persoonlijke en situationele variabelen (bijv. Davis & Bauserman, 1993; Fisher & Grenier, 1994). Enkele kanttekeningen zijn bij deze meerderheidszienswijze echter op hun plaats. Eng methodologische kwesties laten we hierbij buiten beschouwing (zie bijv. Fisher & Grenier, 1994).

Een eerste belangrijke kwestie is de generaliseerbaarheid van de onderzoeksresultaten. In verreweg de meeste onderzoeken zijn de participanten jong-volwassenen en studenten. Wat echter met andere groepen als kinderen, adolescenten en ouderen? Over hun blootstelling aan, hun gebruik van porno en de effecten daarvan weten we weinig (Bryant & Brown, 1989). Aannemende dat kinderen (5-12) en adolescenten (12-18) meer beïnvloedbaar zijn dan volwassenen is mijn *hypothese* dat de negatieve effecten van gewelddadige porno sterker zijn bij kinderen en adolescenten dan bij volwassenen. Alsook dat kinderen meer beïnvloedbaar zijn dan adolescenten. Bovendien is het mijns inziens belangrijk niet te miskennen dat porno ook een gender en een interactionele context of 'boodschap' heeft, waarbij gender-gelijkwaardigheid en interactieel vaardige consensus meer, minder of niet gestalte krijgen (zie voor een uitstekende illustratie Cowan & Dunn, 1994). Ook hier is mijn *hypothese* dat kinderen en adolescenten meer beïnvloedbaar zijn dan volwassenen, ten goede of ten slechte. Net zoals bij gewelddadige porno kom ik ook in dit geval tot een duidelijk andere *hypothese* over de invloed van porno op kinderen (en adolescenten) dan Wafelbakker (1995a): in tegenstelling tot hem is mijn *hypothese* dat ook niet-gewelddadige, gender-ongelijkwaardige porno negatieve effecten heeft op kinderen. Deze negatieve effecten zullen toenemen bij massievere blootstelling en bij gebrek aan een korrigerend opvoedingsklimaat (zie verder). Mijns inziens kan hieruit niet de conclusie getrokken worden dat gender-gelijkwaardige en interactieel vaardige consensus porno geen positieve effecten voor kinderen kan hebben. Ik zou u dan ook de volgende *hypothese* willen voorleggen: binnen een ontwikkelings-psychologisch kader, waarbij erkent wordt dat seksualiteit een levensloopfenomeen is, dat ook kinderen niet vreemd is (Frayser, 1994), kan ook hier van aangepaste vormen van pornografie, die aansluit bij de belangstelling van kinderen, een positieve bijdrage verwacht worden. Voor wie hiervan schrikt, wil ik het volgende in herinnering brengen: "Children in many cultures not only talk with adults about sex but also have opportunities for observing adults engage in it" (Frayser, 1994). Een alternatieve *hypothese* is dat kinderen slechts belangstelling voor porno krijgen als ze met 11 tot 13 jaar seksueel gaan fantaseren.

Relevant voor het generalisatie-vraagstuk is ook de steeds terugkomende vraag of seksuele agressoren een andere pornogeschiedenis hebben dan niet-agressoren? In uitgebreide reviews kwamen Marshall (1989), Murrin & Laws (1990), en Howitt (1995) niet tot dezelfde conclusie. Marshall (1988) meent dat de beschikbare evidentie toelaat te concluderen dat pornografie-blootstelling, mogelijk in het bijzonder in de leeftijd van 6 tot 10 jaar, bij sommige jongens een significante etiologische faktor is in de ontwikkeling van seksueel agressief gedrag. Murrin & Laws (1990) en Howitt (1995) concluderen daarentegen dat dit niet zo is. Marshall (1989) en Murrin & Laws (1990) delen wel de mening, in tegenstelling tot Howitt (1995), dat consumptie van porno voor een belangrijk deel van de volwassen seksuele agressoren hun seksueel gewelddadige gedrag faciliteert.

Ook cross-culturele data vormen een niet geringe uitdaging (Court, 1984; Giglio, 1985; Kutchinsky, 1985). Abramson & Hayashi (1984) hebben er bijvoorbeeld op gewezen dat in Japan pornografie, waarin vrouwen verkracht worden, veel frequenter voorkomt dan in de

Verenigde Staten van Amerika. Desalniettemin komt verkrachting veel minder voor in Japan dan in de Verenigde Staten van Amerika: 34,5 gerapporteerde verkrachtingen per 100.000 inwoners in de U.S.A. versus 2,4 in Japan. Abramson & Hayashi (1984) attribueren dit aan twee hoofdfactoren: enerzijds aan de schaamte-kultuur van Japan, anderzijds aan de geïntegreerde plaats die seksualiteit in de Japanse samenleving heeft. Ook Kutchinsky (1985) heeft betoogd dat een grotere beschikbaarheid van pornografie ten gevolge van wettelijke decriminalisering in Denemarken niet geleid heeft tot een toename van seksueel geweld. Anderzijds heeft Court (1984) onder meer voor Australië het omgekeerde betoogd: een grotere beschikbaarheid van pornografie leidde tot meer seksueel geweld.

Een laatste aspect van het generalisatie vraagstuk betreft de ecologische validiteit van het porno-onderzoek. Met ecologische validiteit wordt bedoeld de mate waarin porno-onderzoek representatief is voor dagdagelijkse of real-life porno-consumptie. Ter illustratie citeer ik twee stukjes, één uit Dorrestein (1980, pag. 10) en één uit de Volkskrant van 27 februari 1996: "...de ergste straat ter wereld, midden in het New Yorkse porno- en prostitutiecentrum... En nu gaan wij 's avonds door het pikkeduister, met een groep vrouwen al die vreselijke tenten af. Ik vind het erg Het wordt dan ook geen leuke avond. Mannen schelden ons uit als we hun territorium betreden.... "Kijk eens naar die tijdschriften, let op het geweld", zegt ze. "En dan gaan we hier naar boven, naar de peepshows"... Mannen staren broeierig naar ons. Ik heb de zoveelste film gezien over de zoveelste gewelddadige verkrachting en ik hoor voor de zoveelste keer de bekende, allang niet meer neutraal-vriendelijke stem uit ons gevolg: "I wanna fuck you to death"; "In vergelijking met andere programma's die laat op de avond worden uitgezonden, scoren de erotische programma's lage kijkcijfers. Het programma Hotline van SBS 6, dat op maandag en donderdag wordt uitgezonden, trekt gemiddeld 340 duizend kijkers, naar Playboy Late Night (maandag en woensdag, RTL 5) kijken zo'n 275 duizend personen. De langere erotische speelfilms die in het weekend te zien zijn, trekken meer belangstelling. SBS 6 scoort daarmee al gauw een kleine 450 duizend kijkers, Veronica zelfs 500 duizend... Er kijken tweemaal zoveel mannen als vrouwen naar het late-avondbloom, bij Hotline is dit aandeel driekwart. Onderzoek heeft aangetoond dat mannen door de week langer opblijven om naar de televisie te kijken dan (hun) vrouwen. Erotiek wordt het meest bekeken door kijkers in de leeftijd van 35 tot 50 jaar".

Er is mijns inziens niet veel verbeelding voor nodig om in te zien dat de afstand tussen dagdagelijkse porno-consumptie en het tot nog toe gedane onderzoek een punt van zorg is, dat mijns inziens meer aandacht verdient. Verhindert het ons echter wetenschappelijke en beleidsmatige conclusies over de effecten van pornografie te trekken? Niet zonder meer. Alvorens echter conclusies te presenteren, is aandacht voor het onderscheid productie consumptie op haar plaats.

Beseffende dat het computer tijdperk met zijn nieuwe mogelijkheden (bijv. Durkin & Bryant, 1995; vgl. Caudron, dit nummer) het gebruik van real-life porno-actoren mogelijk overbodig maakt, kan vooralsnog de productie niet onbesproken blijven. Want zoals Russell (1988) terecht opmerkte, is een te vaak vergeten vraag: "...of whether or not pornography causes violence and sexual assault, many people fail to acknowledge that in many instances the actual *making* of pornography involves or even requires violence and sexual assault". En hoewel de effecten van porno-consumptie conceptueel onderscheiden dienen te worden van productie-effecten, kan er mijns inziens geen gerechtvaardigde pornoconsumptie zijn als de productie-omstandigheden onacceptabel zijn. Bij ontstentenis van gedegen onderzoek hiernaar, stellen we vast dat de meningen hieromtrent uiteenlopen. Russell (1988) acht een in dit opzicht

zuivere produktie nagenoeg uitgesloten, Tiefer (1994) acht ze wel mogelijk, maar twijfelt er evenmin aan dat de arbeidsvoorwaarden en -omstandigheden vaak teveel te wensen over laten. Tenslotte dient ook de vraag gesteld wie de grote winsten van de pornoconsumptie ontvangt. Is hier sprake van een al dan niet billijke verdeling (vgl. Itzin, 1992b; Potter, 1989)? Deze overwegingen gelden mijns inziens in nog sterkere mate de produktie van kinderpornografie. En dat aspect wordt door voorstanders van kinderpornografie (bijv. Wafelbakker, 1995 a+b) mijns inziens wat al te snel uit het oog verloren. Ter voorkoming van misverstanden wil ik hier nadrukkelijk bij opmerken dat Wafelbakker (1995b) ieder misbruik van kinderen afwijst. Een standpunt waar ik het roerend mee eens ben.

Enkele wenken voor de toekomst

Wat zijn nu mijn conclusies over pornografie? Als humanist à la Carlier (1986) en psycholoog van vooral sociaal-kognitieve snit, zou ik allereerst willen opmerken dat mensen recht hebben op hun eigen seksualiteit, en in principe op hun eigen seksueel expliciete afbeeldingen. Dat recht wordt in zijn uitingsvormen begrensd door de notie 'zonder schade aan anderen'. Een uitgangspunt dat ook gehanteerd wordt door de Nederlandse wet (Gooren, 1994). De cruciale vraag wordt dan of (welke) pornoconsumptie leidt tot schadelijke effecten. - Voor het belangrijke onderscheid 'schadelijk effect' versus 'aanstootgevend' verwijs ik naar Linz en collega's (1995). - Zoals besproken is dat een moeilijk te beantwoorden vraag. Zelf meen ik dat gewelddadige porno een significant negatief effect heeft. En daarom zorgwekkend is! Dat effect wordt echter zeer sterk gemedieerd - zeg maar teniet gedaan dan wel versterkt - door persoonlijkheidsvariabelen, context- en interactievariabelen, en door culturele variabelen. Meer vrouw-vijandige, gender-ongelijkwaardige en agressie-is-goed scripts, (intrapsychische en interactionele) positieve gevolgen voor de consument van gewelddadige porno, en meer culturele, maatschappelijke en juridische vrouw-vijandigheid leiden mijns inziens tot een versterking van de negatieve effecten van gewelddadige porno. En omgekeerd. Ik teken hierbij aan dat het mijn hypothese is dat voor homoseksuele porno hetzelfde geldt.

Op basis van de zonet verwoorde mening en beseffend, dat ik juridisch volstrekt ongeschoold ben, lijkt mij een juridisch verbod of censuur op gewelddadige porno weinig wenselijk. Een dergelijk verbod schendt immers het recht op 'vrije meningsuiting' en draagt weinig of niet bij aan de preventie van seksueel geweld. Seksueel geweld wordt immers door andere etiologische determinanten dan gewelddadige porno tot stand gebracht (Malamuth, e.a., 1991, 1995; Rozee, 1994). Dezelfde redenering geldt mijns inziens voor niet-gewelddadige doch vrouw-vijandige porno.

Deze vorm van porno definieer ik geïnspireerd door Donnerstein en collega's (1987) als niet-gewelddadig seksueel expliciet materiaal dat vrouwen portretteert als minderwaardige personen, zonder eigen wilsbeschikking, die op afroep altijd seksueel beschikbaar zijn voor iedere man (vgl. Russell, 1988). Volledigheidshalve definieer ik in navolging van Donnerstein en collega's (1987) gewelddadige porno als seksueel expliciet materiaal waarin seksueel agressief gedrag gerepresenteerd is. Er: agressie is ieder gedrag dat als doel heeft een ander levend wezen, dat gemotiveerd is tot het vermijden of niet ondergaan van dat agressieve gedrag, te kwetsen of schade toe te brengen (zie voor operationele definities: Cowan & Dunn, 1994; Donnerstein, e.a., 1987).

Bovendien kleven aan juridische verbodsbepalingen op dit terrein nog drie andere risico's

die pleiten voor terughoudendheid met censuur (Byrne & Kelley, 1989; Linz, e.a., 1992): 1. de ineffectiviteit van juridische bepalingen: vaak betekent een verbod niet dat het 'gedrag in kwestie' niet meer optreedt, maar ondergronds gaat; 2. onduidelijke en uitgebreide verbodsbepalingen kunnen al snel gebruikt worden - en zijn dat in het verleden ook - om erotica en naakt te verbieden; en 3. de selectiviteit van censuurbepalingen op porno: nogal eens wordt daarbij gehandeld alsof vrouw-vijandigheid en gewelddadigheid enkel voorkomen of zorgwekkend zijn in porno, terwijl ze veel breder in de media gerepresenteerd worden (bijv. Gunter, 1994).

Dus maar niks doen en iedereen zijn gang laten gaan? Zeer zeker niet! Gewelddadige en vrouw-vijandige porno zijn zorgelijk. En op zijn minst de laatste is veelvuldig beschikbaar (Brosius, Weaver & Staab, 1993). Maar in plaats van verbodsbepalingen zou ik in navolging van Linz en collega's (1992) willen pleiten voor een educationeel-voorlichtingskundige aanpak, waarvan ik verwacht dat hij efficiënter is. Hoewel deze aanpak zich nog in de kinderschoenen bevindt, zijn de eerste resultaten bij studenten bemoedigend: zowel 'ontkrachtende' pre-film boodschappen als 'ontkrachtende' reacties van leeftijdsgenoten reduceren significant de negatieve effecten van het kijken naar gewelddadige porno. Een voorbeeld van een ontkrachtende pre-film boodschap is een filmspotje dat voorafgaand aan een pornofilm - op voorlichtingskundig verantwoorde wijze - aankondigt dat verkrachting onacceptabel is, ernstige negatieve gevolgen heeft en dat de te bekijken film mogelijk leidt tot het ontwikkelen of versterken van verkrachtingsmythen. Een voorbeeld van een ontkrachtende reactie van een leeftijdgenoot is: een vrouw, die meekijkt, en duidelijk gevoelsmatig laat merken en zegt dat ze gewelddadige porno zorgelijk en verwerpelijk vindt. Terecht hebben Linz en collega's opgemerkt dat de volgende onderzoeksmatige uitdaging is deze aanpak, zowel in laboratorium als in veld-experimenten, uit te testen bij adolescenten.

Wat zijn andere belangrijke onderzoeksuitdagingen? Een eerste thema is: wat zijn de motivationele functies van het pornografie consumeren? Daarover is nagenoeg niets bekend. Is het bijvoorbeeld mogelijk dat het kijken van porno door Nederlandse mannen en vrouwen op Veronica of SBS een coping-mechanisme is voor allerlei zorgen? Bijvoorbeeld om de habituatie van hun seksuele verlangens aan hun levenspartner te beperken? En lukt hun dat? Of stellen ook deze consumenten vast, net zoals Zillmann experimenteel vond, dat het gras altijd veel groener zal zijn aan de overkant? En wat dan?

Een tweede thema betreft de vraag naar de wijze waarop pornoconsumenten interpersoonlijk omgaan met seksueel expliciet materiaal (zie voor vernieuwende studies op dit terrein: Hall, Hirschman & Oliver, 1994; Lopez & George, 1995). Bespreken bijvoorbeeld adolescenten hun porno-ervaringen met elkaar? Of zeggen mannen die porno op televisie kijken tegen hun partner(s) wat ze hierbij voelen? Of omgekeerd? Hoe wordt in gezinnen, in partnerrelaties omgesprongen met conflicten over porno kijken? Of nog: hoe lichten ouders hun kinderen in over pornografie?

Een laatste onderzoeksthema, dat mijns inziens prioriteit verdient om de effecten van en het omgaan met porno beter te begrijpen, is cross-culturele vergelijking en replicatie. Een interessante hypothese, die zowel door Abramson & Hayashi (1984) als door Straver (1980) naar voor gebracht is, luidt dat de (eventuele) negatieve effecten van porno veel en veel minder tot marginaal zullen zijn wanneer seksualiteit geïntegreerd is in de sociale en maatschappelijke orde. Maar wat is geïntegreerd? Abramson & Hayashi (1984) suggereren op basis van Japan dat geïntegreerd betekent: (1) dat seksualiteit positief gewaardeerd wordt; (2) dat seksualiteit sociaal 'makkelijk' toegankelijk is; en (3) dat er vormen van seksualiteit

(bijv. porno) beschikbaar zijn die mannen toelaten op een sociaal acceptabele wijze met hun seksuele frustraties om te gaan. Deze notie is bij mijn weten echter nooit uitgewerkt, noch empirisch getoetst. Geïnspireerd door het werk van Baron en Strauss (1989; Baron, 1989) is een andere voor de hand liggende vraag of meer pornovrijheid niet alleen geassocieerd is met meer maatschappelijke gendergelijkwaardigheid, maar ook met meer politieke tolerantie.

Wat met de produktie kant? Belangrijke onderzoeksthema's lijken mij de macro-sociale en macro-economische inbedding van de porno-industrie. Alsook, en opvallend afwezig in het porno-onderzoek tot nog toe, de ervaringen van de acteurs en andere produktiebetrokkenen; zowel op korte als op lange termijn. En de effecten van hun participatie aan de productie van porno. Indachtig Tiefer's (1994) wijze woorden - die mijns inziens evenzeer mannen gelden - dat vrouwen geen bescherming maar 'empowerment' nodig hebben, zou ik pleiten voor uitstekende juridische en interpersoonlijke arbeidsvoorwaarden voor porno-werkne(e)m(st)ers. En voor het stimuleren en controleren van deze arbeidsverhoudingen door het juridische en politieke apparaat.

Geldt één en ander ook voor minderjarigen, kinderen of adolescenten? Net zoals de Nederlandse wetgever (Gooren, 1994) deel ik de visie dat kinderen 'extra bescherming' nodig hebben. Met uitsluiting van computer-produkten, kan ik me dan ook niet voorstellen hoe een aanvaardbare produktie van kinderporno mogelijk is. In die zin acht ik het een *conditio sine qua non* dat voorstanders van (bepaalde vormen van) kinderporno empirisch onderzoek zouden presenteren waaruit op zijn minst - op korte en lange termijn - geen negatieve effecten zouden blijken. Dat onderzoek is mij onbekend (Jarvie, 1992). Aansluitend daarbij ben ik dan ook geen tegenstander van een verbod op de produktie van kinderporno. Wel deel ik de mening van Wafelbakker (1995b) en Schuijjer (1995) dat de wetgever adequaat en zorgvuldig te werk dient te gaan in het vormgeven en toepassen van dit verbod. Mogelijk zijn er wetenschappelijke of educationele opleidings uitzonderingen op een dergelijk produktieverbod, maar ook die zullen ethisch niet makkelijk acceptabel zijn.

Wat de effecten betreft van het kijken naar porno door kinderen zou ik gelet op de door mij geuite hypothesen willen herhalen dat ontwikkelingspsychologisch aangepaste vormen van erotica ook voor deze leeftijdsgroepen positieve effecten zouden kunnen hebben. Onderzoek hiernaar is er niet (Jarvie, 1992). In die zin zou ik voor terughoudendheid willen pleiten voor (aktieve) blootstelling van kinderen aan erotica. En pleiten tegen blootstelling aan genderongelijkwaardige, machtsongelijkwaardige of gewelddadige porno. Als echter belangstelling voor porno afhankelijk is van de capaciteit tot seksueel fantaseren is een alternatieve hypothese dat porno blootstelling voor de leeftijd van 11 à 13 psychologisch zinledig is.

Voor adolescenten lijkt mij de situatie fundamenteel anders. Illustratief hiervoor zijn de resultaten van Brugman en collega's (1995). Zo vonden zij dat met 12 jaar ruwweg 3% van de jongens en 1% van de meisjes ervaring met coïtus heeft, met 15 zijn deze cijfers respectievelijk 22 en 18% en met 18 respectievelijk 49% en 60%. Verder vonden deze onderzoekers dat van de 11 tot 13 jarigen 77% van de meisjes en 88% van de jongens wel eens seksuele fantasieën heeft. Ik ben dan ook van mening dat adolescenten het recht op pornografie niet onthouden mag worden. Op basis van mijn hypothesen over de effecten van pornografie bij adolescenten pleit ik ervoor dat recht, indien gewenst, nadrukkelijk vorm te geven in een gender- en machtsgelijkwaardig opvoedingsklimaat. Daarbinnen lijkt mij voor gewelddadige porno weinig of geen plaats. Gelet echter op de grote ontwikkelings-psychologische verschillen tussen adolescenten, 12 is geen 17, en het ontbreken van onderzoeksgegevens over hun porno-gebruik, lijkt mij voorzichtigheid tout court op haar plaats. Ik zou in eerste instantie dan ook

willen pleiten voor onderzoek naar wanneer, hoe, hoe vaak en in welke interpersoonlijke contexten adolescenten met pornografie in aanraking komen. Wat de productie betreft lijken me dezelfde normen als voor volwassenen van toepassing. Met dien verstande - en misschien met wetenschappelijke, artistieke of opleidingsuitzonderingen - dat een arbeidsrechtelijke participatiegrens van 16 of 18 mij wenselijk lijkt. Overigens is mij niet bekend welke leeftijdsgrens de Nederlandse wetgever voor professionele arbeidsovereenkomsten op dit terrein hanteert. Wellicht is deze 16 jaar (Nierop, 1996).

Afsluitend zou ik willen stellen dat de geloofwaardigheid van een humanistische benadering van porno staat of valt met haar bereidheid om naast de verdediging van het recht op porno, en een maatschappelijk verantwoorde uitwerking daarvan, actief gender-ongelijkwaardigheid, machtsongelijkwaardigheid en (ongewettigd) agressief gedrag te bestrijden en zich in te spannen voor een geïntegreerde seksualiteit.

Summary

Some contemplations about pornography

Following the ascertainment that most men and women have sexual fantasies, this article poses the question whether pornography - defined as sexually explicit material - should be a cause for concern. On the basis of three of the most influential and theoretical views on pornography the empirically determined effects of pornography are discussed. After some evaluative comments on the merits of these theories, it is concluded that violent pornography is something to be concerned about. Censorship is dismissed as a remedy. On the contrary, an educational approach is recommended to counteract the negative effects of violent pornography.

Literatuur

- Abramson, P.R. & H. Hayashi (1984). Pornography in Japan: cross-cultural and theoretical considerations. In: N. Malamuth & E. Donnerstein (eds.). *Pornography and sexual aggression*. Academic Press, Orlando.
- Baron, L. (1990). Pornography and gender equality: an empirical analysis. *The Journal of Sex Research*, 27: 363-380.
- Baron, L. & M.A. Straus (1989). *Four theories of rape in American society*. Yale University Press, New Haven.
- Brosius, H.-B., J.B. Weaver, III & J.F. Staab (1993). Exploring the social and sexual "reality" of contemporary pornography. *The Journal of Sex Research*, 30: 161-170.
- Brugman, E., H. Goedhart, T. Vogels & G. van Zessen (1995). *Jeugd en seks 95*. SWP, Utrecht.
- Bryant, J. & D. Brown (1989). Uses of pornography. In: D. Zillmann & J. Bryant (eds.). *Pornography. Research advances & policy considerations*. LEA, Hove.
- Byrne, D. & K. Kelley (1984). Introduction: pornography and sex research. In: N. Malamuth & E. Donnerstein (eds.). *Pornography and sexual aggression*. Academic Press, Orlando.
- Byrne, D. & K. Kelly (1989). Basing legislative action on research data: prejudice, prudence, and empirical limitations. In: D. Zillmann & J. Bryant (eds.). *Pornography. Research advances & policy considerations*. LEA, Hove.
- Carlier, B. (1986). Ontwerp voor een seksuele ethiek in vrijzinnig perspectief. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 10: 26-38.
- Commission on Obscenity and Pornography (1970). *Report of the Commission on Obscenity and Pornography*. Bantam, New York.
- Court, J.H. (1984). Sex and violence: a ripple effect. In: N. Malamuth & E. Donnerstein (eds.). *Pornography and sexual aggression*. Academic Press, Orlando.
- Cowan, G. & K.F. Dunn (1994). What themes in pornography lead to perceptions of the degradation of women? *The Journal of Sex Research*, 31: 11-21.
- Davis, C.M. & R. Bauserman (1993). Exposure to sexually explicit materials: an attitude change perspective. *Annual Review of Sex Research*, 4: 121-209.
- Donnerstein, E. (1984). Pornography: its effect on violence against women. In: N. Malamuth & E.

- Donnerstein (eds.). *Pornography and sexual aggression*. Academic Press, Orlando.
- Donnerstein, E., D. Linz & S. Penrod (1987). *The question of pornography. Research findings and policy implications*. The Free Press, New York.
- Dorrestein, R. (1980). Porno is de theorie; verkrachting de praktijk. *Opzij*, 8: 6-10.
- Durkin, K.T. & C.D. Bryant (1995). "Log on to sex": some notes on the carnal computer and erotic cyberspace as an emerging research frontier. *Deviant Behavior*, 16: 179-200.
- Fisher, W.A. & A. Barak (1989). Sex education as a corrective: immunizing against possible effects on pornography. In: D. Zillmann & J. Bryant (eds.). *Pornography. Research advances & policy considerations*. LEA, Hove.
- Fisher, W.A. & G. Grenier (1994). Violent pornography, antiwoman thoughts, and antiwoman acts: in search of reliable effects. *The Journal of Sex Research*, 13: 23-38.
- Frayser, S.G. (1994). Defining normal childhood sexuality: an anthropological approach. *Annual Review of Sex Research*, 5: 173-217.
- Giglio, E.D. (1985). Pornography in Denmark: a public policy model for the United States? *Comparative Social Research*, 8, 281-300.
- Gooren, S. (1994). Parafilieën en het Nederlandse strafrecht; op de grens tussen gedragskunde en recht. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 18: 72-81.
- Gunter, B. (1994). The question of media violence. In: J. Bryant & D. Zillmann (eds.). *Media effects. Advances in theory and research*. LEA, Hove.
- Hall, G.C.N., R. Hirschman & L.L. Oliver (1994). Ignoring a woman's dislike of sexual material: sexually impositional behavior in the laboratory. *The Journal of Sex Research*, 31: 3-10.
- Harris, R.J. (1994). The impact of sexually explicit media. In: J. Bryant & D. Zillmann (eds.). *Media effects. Advances in theory and research*. LEA, Hove.
- Howes, R.J. (1995). A survey of plethysmographic assessment in North America. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, 7: 9-24.
- Howitt, D. (1995). Pornography and the paedophile: is it criminogenic. *British Journal of Medical Psychology*, 68: 15-27.
- Itzin, C. (ed.) (1992a). *Pornography. Women, violence and civil liberties. A radical new view*. Oxford: Oxford University Press.
- Itzin, C. (1992b) Pornography and capitalism: the UK pornography industry. In: C. Itzin (ed.). *Pornography. Women, violence and civil liberties. A radical new view*. Oxford University Press, Oxford.
- Janssen, E. (1995). *Provoking penile responses. Activation and inhibition of male genital response*. UVA, Amsterdam.
- Jansz, U. & J. Soetenhorst-de Savornin Lohman (1986). Seksueel geweld zal de wetgever een zorg zijn. Gouda Quint: Arnhem.
- Jarvie, J.C. (1992). Child pornography and prostitution. In: W. O'Donohue & J.H. Geer (eds.). *The sexual abuse of children: theory and research. Volume 1*. LEA, Hove.
- Kelly, K., L. Dawson & D.M. Musialowski (1989). Three faces of sexual explicitness: the good, the bad and the useful. In: D. Zillmann & J. Bryant (eds.). *Pornography. Research advances & policy considerations*. LEA, Hove.
- Kutchinsky, B. (1985). Pornography and its effects in Denmark and the United States: rejoinder and beyond. *Comparative Social Research*, 8, 301-330.
- Laan, E. (1994). *Determinants of sexual arousal in women*. UVA, Amsterdam.
- Laumann, E.O., J.H. Gagnon, R.T. Michael & S. Michaels (1994). *The social organization of sexuality. Sexual practices in the United States. The complete findings from America's most comprehensive survey of sexual behavior*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Leitenberg, H. & K. Henning (1995). Sexual fantasy. *Psychological Bulletin*, 117: 469-496.
- Linz, D., E. Donnerstein, B.J. Shafer, K.C. Land, P.L. McCall & A.C. Graesser (1995). Discrepancies between the legal code and community standards for sex and violence: an empirical challenge to traditional assumptions in obscenity law. *Law & Society Review*, 29, 127-168.
- Linz, D. & N. Malamuth (1993). *Pornography*. Sage, Newbury Park.
- Linz, D., B. Wilson & E. Donnerstein (1992). Sexual violence in the mass media: legal solutions, warnings, and mitigation through education. *Journal of Social Issues*, 48: 145-171.
- Lopez, P.A. & W.H. George (1995). Men's enjoyment of explicit erotica: effects of person-specific attitudes and gender-specific norms. *The Journal of Sex Research*, 32: 275-288.
- MacKinnon, C.A. (1994). Sexuality. In: A.C. Hermann & A.J. Stewart (eds.). *Theorizing feminism. Parallel trends in the humanities and social sciences*. Westview Press, Boulder.
- Malamuth, N. (1984). Aggression against women: cultural and individual causes. In: N. Malamuth & E. Donnerstein (eds.). *Pornography and sexual aggression*. Academic Press, Orlando.
- Malamuth, N. & J.V.P. Check (1981). The effects of mass media exposure on acceptance of violence against women: a field experiment. *Journal of Research in Personality*, 15: 436-446.
- Malamuth, N. & J.V.P. Check (1983). Sexual arousal to rape depictions: individual differences. *Journal of*

- Abnormal Psychology*, 92: 55-67.
- Malamuth, N. & E.V. Donnerstein (eds.) (1984). *Pornography and sexual aggression*. Academic Press, Orlando.
- Malamuth, N., D. Linz, C.L. Heavey, G. Barnes & M. Acker (1995). Using the confluence model of sexual aggression to predict men's conflict with women: a 10-year followup study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69: 353-369.
- Malamuth, N., R. Sockloskie, M.P. Koss & J. Tanaka (1991). The characteristics of aggressors against women: testing a model using a national sample of college students. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 59: 670-681.
- Marshall, W.L. (1989). Pornography and sex offenders. In: D. Zillmann & J. Bryant (eds.). *Pornography. Research advances & policy considerations*. LEA, Hove.
- Mens-Verhulst, J. van (1996). *Vrouwenhulpverlening: diversiteit als bron van zorg*. Universiteit voor de humanistiek, Utrecht.
- Money, J. (1988). The ethics of pornography in the era of AIDS. *Journal of Sex and Marital Therapy*, 14: 177-183.
- Montgomery Hyde, H. (1964). *A history of pornography*. Heinemann, London.
- Murrin, M.R. & D.R. Laws (1990). The influence of pornography and sexual crimes. In: W.L. Marshall, D.R. Laws & H.E. Barbaree (eds.). *Handbook of sexual assault. Issues, theories and treatment of the offender*. Plenum, New York.
- Nierop, N. (1996). *Mogen minderjarigen een arbeidsovereenkomst aangaan om op te treden in pornofilms?* Ongepubliceerde nota, Amersfoort.
- Paulus VI (1968). *Humanae Vitae*. D.A.P. Reinaert, Brussel.
- Pollard, P. (1995). Pornography and sexual aggression. *Current Psychology*, 14: 200-221.
- Potter, G.W. (1989). The retail pornography industry and the organization of vice. *Deviant Behavior*, 10: 233-251.
- Roiphe, K. (1993). *The morning after. Sex, fear and feminism on campus*. Little Brown and Company, New York.
- Rozee, P.D. (1993). Forbidden or forgiven? Rape in cross-cultural perspective. *Psychology of Women Quarterly*, 17, 499-514.
- Russell, D.E.H. (1988). Pornography and rape: a casual model. *Political Psychology*, 9: 41-73.
- Schuijjer, J. (1995). Recent legal developments in the Netherlands. *Paidika. The Journal of Paedophilia*, 3: 64-71.
- Smit-Karsten, C. (1983). Pornografie en wetgeving. *De Psycholoog*, XVIII: 622-635.
- Sprecher, S. & K. McKinney (1993). *Sexuality*. Sage, London.
- Straver, C. (1980). *Kijken naar seks*. Van Loghum Slaterus, Deventer.
- Tiefer, L. (1994). *Sex is not a natural act & other essays*. Westview Press, Boulder.
- United States. Attorney General's Commission on Pornography (1986). *Final report of the Attorney General's Commission on Pornography*. Rutledge Hill Press, Nashville.
- Wafelbakker, F. (1995a). De invloed van porno op jonge kinderen. En hoe daarmee om te gaan. In: C. de Bruyne, M. Hooghe, D. Pyck & W. Trommelmans (red.). *Jaarboek 95. Seksualiteit, Relaties, Geboortenregeling*. CGSO, Gent.
- Wafelbakker, F. (1995b) Strafrecht en hulpverlening. *Paper gepresenteerd op de "PVDA-conferentie over herziening en handhaving van de zedelijkheidswetgeving*. Amsterdam, 16 september.
- Zillmann, D. (1989). Effects of prolonged consumptions of pornography. In: D. Zillmann & J. Bryant (eds.). *Pornography. Research advances & policy considerations*. LEA, Hove.
- Zillmann, D. & J. Bryant (1982). Pornography, sexual callousness, and the trivialization of rape. *Journal of Communication*, 32, 10-21.
- Zillmann, D. & J. Bryant (1984). Effects of massive exposure to pornography. In: N. Malamuth & E. Donnerstein (eds.). *Pornography and sexual aggression*. Academic Press, Orlando.
- Zillmann, D. & J. Bryant (1988a). Pornography's impact on sexual satisfaction. *Journal of Applied Social Psychology*, 18: 438-453.
- Zillmann, D. & J. Bryant (1988b). Effects of prolonged consumption of pornography on family values. *Journal of Family Issues*, 9: 518-544.
- Zillmann, D. & J. Bryant (eds.) (1989). *Pornography. Research advances & policy considerations*. LEA, Hove.
- Zillmann, D. & J.B. Weaver (1989). *Pornography and men's sexual callousness toward women*. In: D. Zillmann & J. Bryant (eds.). *Pornography. Research advances & policy considerations*. LEA, Hove.